

עלון שבועי נחלת שדה

חידושי תורה בדרך הדרוש והאגדה על פרשת השבוע

מאת מחבר סדרת הספרים "נחלת שדה" על התורה והמועדים

387 פ"ק ע"ג א"א ע"ה ט"ז ז' ט"ז ז' ט"ז ז' ט"ז ז'
לתגובות/הערות/דרשות והרצאות ניתן לפנות לטלפון – 050-4145482,
ניתן לקבל את העלון במייל etayba1@gmail.com

הנושא: הטעם למיתת הדגים במכת דם

ומבואר אם כן הטעם שלקו מי היאור והטעם שלקו ע"כ הדגים שביאור.

וטעם נוסף הובא בספר "עדות ביהוסף" מילקוט שמעוני, שכשהמצרים השליכו את כל הבן העברי היאורה - הדגים אכלו אותם, ומשום כך נענשו כעת שמתו!

אלא שדבר זה אינו עולה בקנה אחד עם דברי חז"ל (ראה סוטה יא: דרש רב עזריא) שאותם שנזרקו ליאור - ניצלו בדרך נס. וכפי שמובא במדרש שציוה הקב"ה לגלים לפולטם למדבר, ובמדבר זימן להם ה' יתברך שני סלעים מיוחדים, מסלע אחד ינקו דבש, ומסלע השני ינקו שמן, שנאמר (וזאת הברכה ל"ב, ג'): "וַיִּנְקְהוּ דָבֶשׂ מִסֶּלַע וְשֶׁמֶן מִחֶלְמִישׁ צִוֹר". וכיון שראו אותם המצרים, רצו להורגם, ונעשה להם נס ונבלעו בקרקע. מה עשו המצרים? הביאו שוורים וחרשו בקרקע על גבי התינוקות. אבל הקב"ה העמיקן בקרקע ושיקע אותם יותר. הלכו המצרים והביאו מחרשות ארוכות יותר, שנאמר (תהלים קכ"ט, ג'): "עַל גְּבֵי חַרְשֵׁי חַרְשֵׁים, הֶאֱרִיכוּ לְמַעַנְיָתָם". והקב"ה העמיקן עוד. ולאחר שהיו המצרים הולכים, היו התינוקות מבצצים ויוצאים כעשב השדה, שנאמר (יחזקאל ט"ז, ז'): "רִבְבָה כְּצֶמַח הַשָּׂדֶה נִתְתַּיֵּף", וכאשר גדלו, באו עדרים עדרים לבתיהם, וכל אחד הכיר את הוריו!

אם כן יש עדיין לבאר מה טעם נהרגו הדגים אשר ביאור במצרים, ומשא"כ בגזירת המבול.

ונראה לומר, הגמרא בשבת (קד.) אומרת, אמרי ליה רבנן לרבי יהושע בן לוי: אתו דרדקי האינדא לבי מדרשא, ואמרו מילי דאפילו בימי יהושע בן נון לא איתמר כוותיה: אל"ף ב"ת אלף בינה גימ"ל דל"ת גמול דלים.

אולם האותיות של המילה "דג" הן אותיות בסדר הפוך דל גומל, ואכן טבע הדגים שהגדול אוכל את הקטן, כלומר, במקום שהגדול יטפל בקטן ויגדלוהו כטבע העולם, אצל הדגים הוא להפך, הקטן מגדל את הגדול, בזה שהדג הגדול אוכל את הדגים הקטנים.

והנה, כתב רבינו בחיי וז"ל: כי טעם שעבוד אבותינו במצרים היה בשביל שהעלימו אבותינו עיניהם מעשות צדקה והיו צרי עין. וכן תיבת צרי"ע ע"ן בגימטריא ת"ל כמנין שני גלות. ע"כ.

לכן הדגים הם אלו שנענשו במצרים, כי הדגים מסמלים את ההתעלמות מהצדקה, ההיפך מגומל דלים. ובא להורות שבשעבוד מצרים כשעם ישראל סייע זה לזה, תיקנו בחינה זו של ההתעלמות מהצדקה, תיקנו את קליפת מצרים ועשאוהו כ"מצודה שאין בה דגים" (ברכות ט:), ורק אז זכו לצאת ממצרים.

כמו כן מציינו שאין קרבנות מהדגים, כמו שנאמר (ויקרא א', ב'): "מן הַבְּהֵמָה מִן הַבָּקָר וּמִן הַצֹּאן תִּקְרְבוּ אֶת קְרָבְנֵיכֶם". ומדוע אין מביאים קרבן מן הדגים?

[בספר פרדס יוסף מביא סיבה פשוטה על פי דברי המדרש (ויק"ר כז, ו): אמר הקדוש ברוך הוא: עשרה מיני בהמות מסרתי לך שלשה ברשותך וז' אינן ברשותך, שלשה ברשותך (שם יד) שור שה כשבים ושה עזים. ושבע אינן ברשותך - איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר, לא הטרחת עליכם ולא אמרתי אליכם להתייגע בהרים להביא לפני קרבן מאלו שאינן ברשותך, אלא ממה שברשותך, מן הגדל על

הגמרא במסכת נדרים (נא:) דנה, לגבי הנודר "דגה שאני טועם" - מדיר עצמו מלאכול 'דגה', האם כוונתו לאסור עליו דווקא דגים גדולים ולא קטנים, או קטנים דווקא ולא גדולים. או דילמא, לשניהם כוונתו - ונאסרו עליו הקטנים עם הגדולים. ופוסק רבי שמעון בן אלעזר, ד'דגה' היינו קטנים דווקא, ורק בזה נאסר ואילו בגדולים מותר.

על קביעתו זו של רשב"א ש'דגה' משמע רק דגים קטנים, שואלת הגמרא מהפסוק הנאמר בפרשתינו: "והדגה אשר ביאור מתה", וכי אפשר לומר שרק הקטנים מתו ולא הגדולים, וכמו שמפרש הר"ן דאם היאור נהפך לדם בודאי מתו בתוכו גם הדגים הגדולים וגם הדגים הקטנים, ומוכח שדגה כולל גם גדולים וגם קטנים, ודלא כרבי שמעון בן אלעזר?

מתרצת הגמרא: לשון תורה לחוד ולשון בני אדם לחוד. כלומר, אף שבלשון התורה 'דגה' כוללת דגים גדולים וקטנים כאחת, אולם מ"מ בלשון בני אדם אין זה כך. וכמו שמפרש הרא"ש 'שרגילין לקרות לקטנים דגה ולגדולים דג', ומכיון שבנדרים אזלינן בתר לשון בני אדם, הרי שלגבם 'דגה' משמעותו קטנים דווקא ולא גדולים.

מתבאר מדברי הגמרא, שאם במכת דבר לא נהרגו כל הבהמות, כי מי שהניס את בהמותיו לביתו, ניצלו בהמותיו. וכן אם במכת ברד לא כל התבואה הושמדה, הרי לנו שבמכת דם הקב"ה הרג את כל הדגים שביאור. והתורה מדגישה ואומרת: "וְהַדְּגָה אֲשֶׁר בַּיָּאֵר מֵתָה".

ויותר מזה מצינו לרבינו יוסף בכור שור שכתב בפירושו עה"ת (ז', כ"ו) על הפסוק: "ויהפכו כל המים אשר ביאור לדם": "נ"ל שלא נעשה היאור דם, אך אותה שעה, ובאותה שעה שנקרש ונעשה דם מתה הדגה, ואח"כ נעשה מים! תדע, דלא אמר שלא יכלו לשתות מן היאור מפני שהוא דם, כי אם מפני שמתה הדגה ונסרחה נבלתם ובאש הפיאו. וגם אומר שעשו החרטומים, ומה עשו - הלא הכל דם אפילו בכלים כמו שהוא אומר בעצים ובאבנים? אלא ודאי לפי שעה היה דם בכל ארץ מצרים ואח"כ נהפך למים, ואח"כ חזרו החרטומים והפכוהו כמו כן לדם. עכ"ל. [אף שכבר נתחבטו במושב זקנים לבעלי התוס' (ז', ז') בענין זה, שא"כ לא היתה מכה זו ראויה להיקרא בשם 'מכת דם', כי אם 'מכת ההבאשה', אולם יישבו, שמכיון שההבאשה אינה נכרת אלא הדם הוא שניכר, לפיכך קראוהו מכת דם.]

הרי לנו כי עיקר מכת דם היתה להמית את הדגים שביאור. וצריך ביאור, הלוא בזמן המבול - כשכל הברואים נענשו ומתו, דווקא הדגים שלא חטאו, ניצלו. והנה במכת דם מתו הדגים שביאור - ולכאורה במה חטאו הדגים שמתו?

וכבר במדרש לקח טוב (הובא בת"ש, אות עו) עמדו חז"ל על חילוק זה: "מכה בתוך מכה נעשה במצרים, מה שלא נעשה במבול. שהרי במבול לא נגזרה גזירה על הדגים שבים שנאמר (נח ז', כ"ב) 'מכל אשר בחרבה מתו', ולא דגים עבים". אלא שהמדרש סתם דבריו ולא פירש מדוע חלוק מצרים מדור המבול, ומאיזו סיבה החמירו במצרים להמית אף את הדגים, מה שלא מצאנו כן בדור המבול.

אך מדרש החפץ (ה"ד בתו"ש, אות עז) הביא טעם בזה: "והדגה אשר ביאור תמות, כדי שלא יאמרו מזל דגים כעס על הים והכה אותי",

אבוסיך הזא הוא זכתיב "שור או כשב או עז". ע"כ על פי זה אף הדגים שיש לטרוח לצוד אותם במים, לא הטריח הקב"ה להביא קרבן מהם.

בשאלה זו עמד המדרש תנחומא (פרשת ויקרא סימן ח') ומבאר: "למה קריבין קרבן מן העוף ומן הכבשים ומן הצאן ומן העזים ולא מן הדגים, שנאמר "אם מן העוף עולה קרבנך"? אלא בשביל שהם בשר ודם כמו האדם ויוצאין מבטן אמן כמו האדם, מכפרים על האדם, אבל הדגים ביצים הם, ויוצאין מהן וחייין.

כלומר, הסיבה שמקריבים מן הצאן והבקר והכבשים ומן העיזים ומן העוף, כי הם בשר ודם. והדגים לא נחשבים כבשר ודם.

כלומר, אדם שנדר לא לאכול בשר, יכול לאכול דגים, כי הדגים לא נקראים בשם בשר. אומר המדרש, מוטל על החוטא להביא קרבן הדומה לו שעשוי מבשר ודם, הדגים לא נחשבים כבשר ודם, ולכן הם לא מכפרים.

אלא שהמדרש אומר דבר נוסף, שהם לא יכולים לכפר על האדם, למה? לפי שהדגים נולדים כביצים ולא נולדים כבעל חי ונושם, אבל הדגים מטילים ביצים, והדגים בוקעים מהן, לכן הדגים אינם יכולים לכפר על האדם.

ולכאורה, הרי אף העופות מטילים ביצים ואעפ"כ מביאים קרבן מן העופות?

מבאר בספר סוכת דוד: אכן, אין לעוף צורת הולדה של בני אדם, כמו הפרה שממליטה את העגל וכמו העז שמביא את הגדי, כל אחד מוליד בעל חיים. אך הדגים בוקעים מביצים וגם העופות כך, אלא שיש שוני עצום ביניהם, מהו השוני?

אחרי שהדגה מטילה את הביצים, אין לה יותר חיבור אל הביצים בשום קשר שהוא – היא לא שומרת על הביצים, היא לא דוגרת עליהם, הטילה וממשיכה לאה. לעומת זאת, העוף, מחובר אל הביצים בכל רגע ורגע, הוא הרי דוגר עליהם ומטפל בהם.

כלומר, כל בעלי החיים, בהמות חיות ועופות יש קשר בינם לבין צאצאיהם, שונה הדבר אצל הדגים שאין להם כל קשר, משריצים ביצים והולכים להם, וכלל אינם מטפלים ודואגים ליוצאי חלציהם. אין לך אכזריות גדולה מזו שאין האב דואג לצאצאיו, ולכן אין ראוי להביא קרבן מן הדגים.

ונראה לומר מדוע הדגים מסמלים את האכזריות, על פי דברי הגמרא במסכת שבת (קח). בעא מיניה מר בריה דרבינא מרב נחמן בר יצחק: מהו לכתוב תפילין על גבי עור של דג טהור? האם ניתן לכתוב פרשיות של תפילין על גבי עור של דג?

עונה הגמרא: אמר ליה, אם יבא אליהו ויאמר מאי אם יבא אליהו ויאמר: וכו'. אלא אם יבא אליהו ויאמר אי פסקא זוהמא מיניה אי לא פסקא זוהמא מיניה. ומבאר הח"ן, שהכוונה היא לזוהמת הנחש שהטיל בחוה. והטיל זוהמה על כל הבריות שבעולם. ואומרת הגמרא בשבת (קמו): ישראל שעמדו למרגלות הר סיני, פסקה זוהמתם, כולל כל הבהמות והעופות, חוץ מן הדגים, שלא היו במעמד הר סיני ולא פסקה זוהמתם, ולכן צריך את אליהו הנביא שיגיד לנו, אם פסקה זוהמתם או לא.

לפי זה יש לומר, הנחש שונה הוא מכל בעלי החיים, כל בעלי החיים נמצאים קבוצות קבוצות, קבוצות של פרות קבוצות של כבשים וכו'. שונה הדבר אצל הנחש, שהוא כל הזמן לבדו. זוהי זוהמת הנחש, שאין לחשוב על האחר, אלא רק אני ועצמי, וזוהמה זו נשארה אף בדגים.

אלא שלפי זה יש לשאול: שמצינו כי הצדיקים מתגלגלים בדגים (ילקוט ראובני פרשת בהעלותך, אור החיים הקדוש פרשת בראשית א', כ"ו), ויש לומר מי הם הצדיקים שמתגלגלים בדגים, הרי צדיקים הם? אלא מצינו במדרש רבה (קהלת פרשה יא פסקה ה) על תלמידי רבי עקיבא שהיו צדיקים וחסידיים אלא ש"היתה עיניהם צרה בתורה זה לזה". כלומר הוא תלמיד חכם וצדיק וירא ה', אבל עינו צרה בתורתו של חברו, וייתכן לומר, כי צדיקים כגון אלה צריכים להתגלגל בדגים.

אלא, שעל אף שהדג מסמל את האנוכיות וחוסר גמילות חסדים, אולם יש בו את מעלת השתיקה, כלומר, יש בו גם את התיקון והוא שיקבל על עצמו להבליג ולשתוק בשעת מריבה.

בזה נבוא ונבאר מה שמצינו כי רב היה חותם צורה של דג (גיטין לו. פז: ובספרי נחלת שדה פרשת ויחי אות ט"ו ביארנו שהיה זה כסמל על שלא שח שיחה בטילה כל ימי חייו. יע"ש), וזאת על פי דברי הגמרא במסכת שבת (דף קח.), קרנא ושמואל ישבו על גדות הנהר שהחל לפתע לרעוש ולגעוש, באופק נראתה ספינה נאבקת בגלים, והסערה התגברה, ולפי המים שעלו לגובה והסתירו את יושבי הספינה, הבין שמואל שעל הספינה ישנו חכם גדול, שסובל מכאבי בטן ומפני כבודו המים מסתירים אותו. שמואל שלח את קרנא לרחרח, לתהות על קנקנו, באיזה סדר גודל חכמה מדובר, וקרנא הגזים בשאלותיו, כששאל אותו בעניין 'המילה', רב חש שהוא מלגלג

עליו לעיניי הקהל שהיה שם, ועוד שאינו חש בטוב, והקפיד עליו שתצמח לו קרן בין העיניים.

שמואל שכונתו היתה טובה ורצה לרפא את רב - שכן היה רופא במקצועו, לקח אותו לביתו וחשב שהתרופה הטובה ביותר עבורו, לתת לו מצד אחד דברים משלשלים אך מאידך למנוע ממנו להתפנות. וההתאפקות תהא תרופתו. וכך נתן לו לאכול דברים משלשלים והורה לבני ביתו לא להיראות, כדי שלא ידע היכן נמצא בית הכסא. הסבל והצער שהצטער בהם רב, והבושה בהרגשת חוסר האונים במצבו, הביאו את רב להקפיד על שמואל ובשל כך מת בנו של שמואל. אך הגמרא בבבא קמא (פ.) אומרת, שבגלל מעשה זה הקפיד רב מאוד לכבד את שמואל.

נמצא, כי רב טעה בזה שהקפיד על שמואל וקיללו, לכן קיבל על עצמו מעתה לשתוק ולהבליג על כל הקורה עמו, לכן קיבל על עצמו לחתום צורה של דג, המסמל את השתיקה וההבלגה.

טעם לשם 'ערוב' למכה הרביעית

המכה הרביעית ממכות מצרים היתה מכת הערוב - בכל ההגדות מצויר במכת הערוב בליל של חיות רעות מקופים ודובים עד נחשים ונמרים ושאר מרעין בישין. זהו אמנם הפירוש הידוע והמקובל במילת 'ערוב' וכדברי רש"י, ששמה של המכה על שם העובדה שהיו החיות והבהמות בערבוביה.

אבל הרשב"ם מפרש שאין הכוונה "ערוב" לחיות ובהמות בערבוביה, אלא הערוב הוא מין ממיני הזאבים שנקראים ערוב על שם שדרכם לטרוף בלילות מלשון עָרַב כדכתיב בירמיהו (פרק ה) "זָאב עֲרֵבוֹת יִשְׂרָאֵל". לפי שיטתו מכת ערוב היתה רק על ידי סוג חיה אחת והיא הזאבים.

הרשב"ם מביא לראיה את הפסוק בירמיהו "זאב ערבות ישדדם" והוא כשיטת התרגום שתירגם "דיבי רמשא" – עָרַב. וכן פירשו המהר"י קרא והמלב"ם. אך רש"י שם פירש זאב ערבות לשון ערבה ושוחה זאב המדבר. וכן במצודת דוד: "זאב היושב במדבר". וברד"ק הביא את שני הפירושים.

אלא ששיטתם של התרגום והרשב"ם צריכה ביאור, דלפי שיטתם למה נקט הפסוק "ערבות" והיה נכון לומר "ערבים" בתור לשון רבים של "ערב", וכמו שאנו אומרים בברכה ראשונה שלפני ק"ש של ערבית: "אשר בדברו מעריב ערבים". והמילה ערבית מתאימה כלשון רבים של ערבה - מדבר וכפירוש רש"י והמצודות?

ונראה לומר טעם חדש למילת "ערוב". ישנו סוג של דג אשר חציו העליון הוא צורת אדם וחציו התחתון הוא בצורת דג הנקראת "סירוגנית". מציין לו החיד"א בספרו מדבר קדמות (מערכת ד' אות י"ג) וז"ל: דג יש בים שקורין סירינה מחציו ולמעלה אשה בתולה ומחציו ולמטה כתבנית דג, ומקום משכנה בסלעים ומקומות מסוכנים בים. ומדי עבור איזה ספינה תתחיל לשורר ולזמר בקול נעים הרבה, עד כי תפיל חבלי שינה על כל אנשי האניה ואח"כ נכנסת לתוכה והורגת ואוכלת יושביה. עכ"ד.

ובמוסף הערוך (ערך סרני) מספר וז"ל: והגידו לי שמלך גליל הצפוני המולך בדינמרקא ונורווגיא, בעברו בספינה אצל מלכות נורווגיא, ראה חיה זו יושבת כחום היום על שרטון שבים, ואני קודם עשר שנים בעמי אצלו שאילתיהו על זה, והמלך שתק והבנתי שהוא היה ספק אם החיה שראה סירני או חיה אחרת מפני מרחק המראה, וגם החיה בשמעה קול השר הקורא אל המלך היושב בירכתי הספינה ופניו לצד אחר: אדוני המלך הפוך פניו ותראה פלא גדול. תיכף ומיד צללה בתוך הים. אמנם השר והספנים העידו שהיתה סרני ושראו אותה ובוו הפייטנים שהסרני מרננת בקול ערב ואולי קראוה סרני מלשון שירה. עכ"ל.

ובספר "בן לאשרי ברכה משולשת" (עה"ת להרה"צ רבינו יצחק הכהן הוברמן זצ"ל) שהיה נקרא בפי כל הצדיק מרעננה. פרשת בראשית ד"ה דברים נפלאים עמ' כט) כתב וז"ל: ואדם המימי חציו ממש צורת אדם והנקבה יש לה שערות ארוכות, וכשנותנים לה מסרק היא יודעת לסרוק שערותיה ולקלעם. כן סיפר לי אאמ"ר שראה במו עינו כשהביאו גן חיות מחוץ לארץ לורשא, והיה שם זוג אדם המים, וכשנתנו לזכר סוכריות לקח ביזו אל פיו ואכל כדרך בני אדם וכשנתנו לו מסרק מסרו לנקבה וסרקה שערותיה, ויש לה דדים כאשה ומניקה את בניה, ויש להם קול נעים יותר מבני אדם.

והנה מגלים לנו חז"ל שגם דג זה השתתף במכת הערוב. וכפי שמביא בספר הישר וז"ל: ויהי בהיחבא מצרים בפני הערוב וינעלו דלתותיהם אחריהם, ויצו האלהים את הסילונית אשר בים ותעל ותבוא מצרימה, ולה אמות ארוכות עשר אמות באמת איש. ותעל הגגות ותגל את התקרה ואת המסוכה ותחנכם. ותשלח אמתה הביתה ותסר את המנעול ואת הבריא, ותפתח בתי מצרים ואחרי כן יבואו הערוב בית מצרים וישחיתו הערוב את מצרים ויצר להם מאד. עכ"ל.

דברי ספר הישר ותפקידה של הסילוניות היה לפתוח את הדלתות והמחבואים ולאפשר לערוב לעשות שפטים בכל בני מצרים כאשר נצטווה. אך בילקוט מעם לועז הביאו והוסיף עליו (פרשת וארא, עמ' קיא): "בתחילה כשהיו רואים את החיות באות היו סוגרים יפה את שערי בתיהם והחלונות והיו חושבים שבזה יוכלו להימלט, אבל הקב"ה הוציא מן הים מיני ברואים הדומות קצת לבני אדם ולהן זרועות ארוכות עשר אמות והן נקרא סירינות הים, והיו עולות על הגגות והורסות את הגג והיו מושיטות ידיהן ופותחות הדלתות והיו חוטפים ילדיהן ועשו בהן השחתה גדולה".

הרי שלבד ממה ששינה שמים מ"סילוניות" ל"סירינות", לדבריו עשו הם עצמם כמעשה החיות והשחיתו עם רב.

אלא שבספר הנפלא 'כסף צרוף' (יצא לאור בירושלים ע"ה"ק תרפ"ו) אחר שהביא ענין הדג סירנה הוא כותב וז"ל: אין ספק שגם היא נכנסה במצרים דרך הנהר נילוס והרגה בהם. לפי שלקחו נשי ישראל למשורות לבניהם ליישנם, לפיכך הובאה למצרים והיתה מישנה אותם ואוכלת בהם וכן לעתיד. ע"כ.

נמצא לפי דבריו, כי דג הסירנה על ידי שירה ערבה הרג את המצריים. במידה כנגד מידה – הם העבידו את בנות ישראל כשמרטפיות שישכיבו את בניהם, ולכן נענשו בבתולת דג – אדם זה.

לפי זה, יש לתת טעם חדש לשם "ערוב" שהוא מלשון ערב, שעל ידי שיר ערב של הסירינות הורדמו המצריים וניתן היה לפגוע בהם.

רבי חנינא בר חמא

רבי חנינא בר חמא, הוא סתם רבי חנינא שבש"ס, מספר הירושלמי (גי' ט). שמקומו של רבי חנינא היה בציפורי ופעמיים באו לפניו דיונים הלכתיים ועל אף שרבי יוחנן וריש לקיש היו שם, לא צירף אותם. אמרו על כך רבי יוחנן וריש לקיש: "כמה חכם הוא הזקן הזה שסכיננו חרפה וסומך על הוראתו בלי לצרף עמו אחרים".

והנה פעם אחת צרף אותם עמו, שאלו אותו: מה ראה רבינו להשיג עלינו היום? ענה להם: ייתי עלי אם לא כל מעשה ומעשה שהייתי מוציא אם לא שמעתי אותו מרבי הלכה כשעירות ראשי ולמעשה שלש פעמים, והוראה זו לא באה לפני רבינו הקדוש אלא שתי פעמים ומפני כך צרפתי אתכם עמי.

מעשה נוסף מובא בירושלמי (עבודה זרה ה.) רבי יצחק בר נחמן שאל לרבי חנינה: יריד עזה מהו? (האם הוא שוק של ע"ז ואסור ליקח ממנו). אמר ליה: הלכת לצור מימין וראית ישראל ונכרי שהן שותפין בקדירה ואינו חושש שמא נייער הנכרי בקדירה (ותיאסר משום בישולי נכרים). וקשיא הוא שאל ליה דא ומגיב ליה דא (הוא שאל לרבי חנינא על יריד עזה ומשיב לו על ענין אחר). אלא מפני שמימיו לא אמר רבי חנינה דבר שלא שמעה מרבו, לכן דחה אותו בתשובה על ענין אחר.

ובמסכת שבת (קנ"ג) אומר רבי חנינא: איזהו בן העולם הבא. כל שרוח רבותיו נוחה הימנו. הרי לנו את כל דביקותו של ר' חנינא ברבינו הקדוש עד כדי ביטול גמור כלפיו.

בזה נבין את דברי הגמרא בביצה (כ:): "ענוותנותא דרבי חנינא וכו', ומה רבי חנינא ענוותן הוא וכו'". ולא נתבאר שם איזו ענוה מיוחדת מצינו ברבי חנינא.

ולפי דרכינו יש לומר, בגלל שהיה מבטל עצמו כלפי רבו, אין לך ענוה גדולה מזו.

בזה נבוא ונבאר הכינוי שקיבל רבי חנינא כמובא בעבודה זרה (י:): היא נקראת דהוה עיילא מביתיה (של אנטונינוס) לבית רבי (מעהר) היתה חפורה תחת הקרקע מבית אנטונינוס עד ביתו של רבינו הקדוש שהיה עולה דרכו מביתו לבית רבי ללמוד תורה). כל יומא הוה מייתי תרי עבדי חד קטליה אבבא דבי רבי וחד קטליה אבבא דביתיה (כל יום היה מביא עמו שני עבדים, ואחד היה הורג על פתח ביתו של רבי, והשני על פתח ביתו). אמר ליה (אנטונינוס לרבי): בעידנא דאתינא לא נשכח גבר קמך (אני מבקש שכשאתי מגיע ללמוד עמך, אף אחד לא יהיה עמך, כדי שלא יגלו זאת). יומא חד אשכחיה לרבי חנינא בר חמא דהוה יתיב, אמר: לא אמינא לך בעידנא דאתינא לא נשכח גבר קמך? אמר ליה: לית דין בר איניש. אמר ליה: להווא עבדא דגני אבבא דקאים וליתי (יאמר לעבד הישן על הפתח שיקום ויבוא, כלומר אם הוא מלאך יחיה אותו). אזל רבי חנינא בר חמא, אשכחיה דהוה קטיל (מצא את העבד הרוג). אמר: היכי אעביד? אי איזיל ואימא ליה דקטיל אין משיבין על הקלקלה, אשבקיה ואיזיל, קא מזלזלינן במלכותא. בעא רחמי עליה ואחייה ושדריה. אמר (אנטונינוס): ידענא, זוטי דאית בכו מחיה מתים מיהו בעידנא דאתינא לא נשכח איניש קמך (אני יודע שאפילו הקטנים שבהם מחיה מתים, אבל בכל זאת כשאני מגיע אליך שאף אחד לא יהיה עמך).

והנה רבי העיד על תלמידו רבי חנינא וקרא עליו: "לית דין בר נש", כלומר שאינו ילוד אשה אלא מלאך וכדפירש להדיא רבינו חננאל שם, וכן פירש רש"י (שבת קיב; עירובין כד) ע"ש.

יש לומר כי רבי חנינא קיבל כינוי זה, מחמת התבטלותו כלפי רבו, כמו מלאך, שאין לו מצד עצמו כלום, וכל מהותו הוא שליחותו של בורא עולם, כך גם רבי חנינא הרגיש כי כל מהותו הוא להתבטל לרבו. לכן מן הראוי לקרוא לו "מלאך".

תגובתו של הגאון רבי יוסף חיים אוהב ציון שליט"א לגליון 385:

בגליון לפני שבועיים לפרשת ויחי תירצנו את הקושיה מדוע הכהן הגדול כשנכנס אל קודש הקדשים היה אומר בארמית ולא במפורש את הפסוק "לא יסור שבט מיהודה". וביארנו, כי אין כניסה למלאכים אל קדש הקדשים ורק הקב"ה בכבודו ובעצמו שם, ולכן ניתן לדבר בארמית.

והנה הרה"ג שליט"א בבקיאיותו העצומה ציין לדברי הגבורת ארי עמי"ס יומא דף נ"ג: שתירץ בזה שני תירוצים וזכינו לכוין לתירוץ השני וז"ל: וק"ל האיך מתפלל כהן גדול בלשון ארמית וכן לא יעדי דעביד שולטן הא ר"י גופיה אמר בפ"ז דסוטה (לג, א) כל השואל צרכיו בלשון ארמית אין מלאכי השרת נזקקים לו לפי שאין מלאכי השרת מכירים בלשון ארמית?

ושמא י"ל דהני מילי בשואל צרכי יחיד אבל שואל צרכי רבים כגון כהן גדול ביום הכפורים שמתפלל על כל ישראל אפילו בלשון ארמית שפיר דמי, וכהאי גוונא אמרינן התם דפריך אדר"י מהא דתנן תפלה בכל לשון ומשני ל"ק כאן ביחיד כאן בציבור, מיהו מדמחלק בין יחיד לצבור משמע דלציבור גופייהו הוא דש"ד אבל לא ליחיד המתפלל בעדם דהיינו טעמא דלציבור שפיר דמי משום דכתיב הן אל כביר לא ימאס כדפירש"י התם והאי טעמא לא שייך ביחיד המתפלל על הציבור. ושמא יש לאמר דכה"ג אלים תפלתו דכציבור דמי.

והמחורר נ"ל, דבמקדש שהשכינה שורה שם שאני דאפילו [יחיד] יכול להתפלל שם בלשון ארמית דבמקום שכינה א"צ למלאכי השרת, כדאמרינן בפרק קמא דשבת (יב:), ר"א כי הוי אזיל למשאל בתפוחא זימנין אמר רחמנא ידכרינך לשלם. ופריך עלה מהא דר"י ומשני שאני חולה דשכינה עמו וא"צ מלאכי השרת להכניס תפילתו וכ"ש המתפלל בבית המקדש שהוא מקום שכינה. עכ"ל.

רשפי אש: ריבוי לימוד התורה בימי השובבי"ם

מנהג ישראל קודש להרבות בלימוד התורה הקדושה בימי השובבי"ם ונציין המקורות לכך:

כתב בספ"ק אוהב ישראל (פרשת ויחי ד"ה ויקרא): תיקנו קדמונינו ז"ל להתענות ולעשות תשובה בימי הפרשיות של שובבי"ם כידוע מספח"ק, והנה הגם שנתמעטו כעת כח הדורות בעוה"ר ואינם יכולים לעשות סיגופים ותעניות כראוי, עם כל זה מי שנוגע יראת ה' בלבבו, צריך להתאמץ בכל יכולתו ולעשות תשובה ובפרט בימי פרשיות של שובבי"ם המסוגלים לכך, ועיקר התשובה הוא ע"י תורה ותפילה וצדקה כל אחד ואחד לפי יכולתו ובפרט בלימוד תורה שבע"פ ולברר הלכה בליבון ובירור יפה, בזה הוא מקבץ חלקי הטוב והניצוצין קדישין ומברר אותם מתוך הקליפות להוציא בולעם מפייהם בסוד "חיל בלע ויקיאנו", וזהו עיקר התיקון כי לימוד תורה שבע"פ בכונת הלב וביראת שמו ית' הנכבד והנורא, וכל שכן מי שזוכה ללמוד תורה לשמה ממש וע"י תשובה כראוי מאסף ומייחד כל חלקי הטוב והניצוצין קדישין למקורו ולשורשן. עכ"ל.

ובספח"ק זרע קודש (פרשת בא ד"ה בא כתוב לאמר): בתקופה זו של יסוד אש מהראוי לאחוז בדרכי התשובה ולהתחזק ביראת ה' ע"י התמדת התורה, כי זה עיקר התשובה בתורה הנמשלה לאש מבטל כח היצה"ר כמש"כ בראתי יצה"ר בראתי תורה תבלין, ואש התורה כנגד אש היצה"ר ונתנו סימן שובבי"ם גימטריה ש"ס. עכ"ל.

כוח התורה עולה על כוח תעניות וסיגופים כך כתוב בשלטי הגיבורים (מס' תענית פ"א): ת"ח אינו רשאי לישב בתענית שלא ימעט במלאכת שמים ותרותו מנענת יצרו יותר מן התענית (ע"י שריע סימן תקע"א סעיף ב'). ובספר נוצר חסד להרה"ק מקומראנא זצ"ל מביא בתוך דברי הדרכה שאמר לו בילדותו הרה"ק מבוטשאטש זצ"ל: "...והן הן סיגופים גדולים יותר מכל הסיגופים שבעולם ללמוד תורה יומם ולילה".